

FEATURES OF THE PERSON'S IDENTIFICATION IN THE SCHOOL COMMUNITY

Nicknames are the richest and most diverse anthroponymical class. They occur in small closed communities, where people have constant communication. Informal naming of the students make up a significant slice of anthroponymical space, that yields by number of naming may be only to last names. This type of dumb is with a great range of colors - from endearing to derogatory. And even though most of the negative attitude of the students towards themselves nicknames, the use and creating of new nicknames do not decrease. Analysis of school nicknames enables to talk about the child's specifics of thinking, about the features of children's associations in the creation of an informal name. Determined, however, and social processes that influence to the formation of the child. In this article, we define the main motivators group on the base of which the school nicknames appears. There are most of describing attributes and associations, which ensures informal dumb, fixed signs on the specifics of appearance, behavior related to the nature of the child, the similarity with known figures associated with computer terminology products advertised in the media, naming favorite cartoon characters, and identifiers that indicate a situation that was important in the life of the carrier. Nicknames of the school age group may contain a number of any individual features on its base. Moreover, most identifiers are one-word naming. This, in our opinion, is due, firstly, to a particular way of the students thinking, and secondly, the semantic characteristics of the object category. Children see one of the feature, isolate it and assess carrier by it.

Key words: informal naming, student's nicknames, motivation, anthroponymous derived nickname, appellative derived nickname.

УДК [811.161.1+811.161.2]'246.2/3'282'373.613/.74(477.74-25)

Є. М. Степанов,

д-р філол. н., проф., Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, завідувач кафедри російської мови

УКРАЇНСЬКИЙ КОМПОНЕНТ У ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОГО МОВЛЕННЯ ОДЕСИ

У статті встановлено напрями і ступінь впливу української мови на лексико-фразеологічну систему російського мовлення Одеси, визначено місце та роль українського компонента в етнічному макрокомпоненті цього ідіому. Риси, зумовлені українськомовним впливом, мають різну частотність уживання. Регулярним є вживання

українізмів з архісемами 'людина', 'побут', 'праця', 'їжа', 'тварина', 'рослина', назв географічних і астрономічних об'єктів, номенклатурних найменувань, демінутивів. Поширеними є також дієслова з архісемами 'пересування' та 'поведінка', іменники і прикличники з архісемою 'міра', службові слова, вигуки. Фразеологічні українізми відтворюються цілком або компонентно в контамінованих російсько-українських фразеогібридах. Етнічна маркованість українізмів здійснюється у російському міському мовленні одеситів лексичним, словотвірним, граматичним і позамовним способами. Метою вживання українізмів часто буває посилення емоційної виразності мовлення.

Ключові слова: лексична система, фразеологізм, російське міське мовлення, російсько-українська двомовність, українізм, етнічний макрокомпонент, Одеса.

Дослідження особливостей функціонування російської лексико-фразеологічної системи в лінгвокультурному просторі міста Одеси дозволяє розрізнити варіанти реалізації денотативних і конотативних сем окремих лексичних і фразеологічних одиниць російської мови, а також фіксувати використання іншомовних лексичних і фразеологічних запозичень. Функціонування російської лексико-фразеологічної системи у російському мовленні Одеси (далі – РМО) відображає особливості діалектичного розвитку лексичного та фразеологічного семіозису в умовах перетину мовних картин світу, культурних та історико-міфологічних традицій різних національних груп, їх внутрішнього рефлексивного досвіду в обмеженому ареалом міста соціальному, економічному, природному, часовому просторі, що об'єднує ці групи. Одиниці, які акумулюють міську підсистемну семантичну специфіку, проявляються у чотирьох взаємодіючих макрокомпонентах (макрополях): етнічному, економіко-соціальному, географічному й урбаністичному.

Мета даної статті – встановити напрями і ступінь впливу української мови на лексико-фразеологічну систему РМО, визначити місце та роль українського компонента в етнічному макрокомпоненті РМО.

Етнічний макрокомпонент є одним із провідних у формуванні особливостей реалізації російської мовної системи в полілінгвокультурному просторі Одеси. Багатосторонні взаємини росіян, українців, євреїв, греків, італійців, поляків, німців, французів, молдован, болгар, вірмен, гагаузів і деяких інших етносів у цьому міському просторі призводить до появи міжетнічної міської субкультури, оригінальним відображенням якої є особливості творення, трансформації та функціонування у РМО слів і фразеологізмів з етнічним компонентом [4 : 191–292]. Епізодичність спостережень за цим процесом із сер. XIX ст. не дає змоги зафіксувати та відтворити всі підсистемні відхилення. Проте функціонування окремих груп запозичень (у тому числі гібридів і кальок), словотвірних моделей, фразеотрансформів, які, потрапивши в усну комунікацію, на сторінки рукописів, друкованих видань, віддзеркалює в діахронічній проекції специфіку РМО, надаючи можливість здійснити визначену мету.

Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що етнічна маркованість лексичних і фразеологічних одеситизмів здійснюється різними способами: *лексичним*, при якому використовується запозичена одиниця або слово з етнічною архісемою; *словотвірним*, при якому в лексичних гібридах використовуються словотвірні засоби, властиві російській та іншим мовам; *граматичним*, при якому слово або

фразеологізм у російському мовленні оформлюється за грамагічною моделлю мови-донора; екстралінгвальною способом, при якому етнічна складова денотата зумовлена позамовними реаліями.

Активність, пріоритети й обсяги впливу етнічних компонентів на РМО залежать від тривалості взаємовпливу російської мови-реципієнта й іншої мови-донора, від кількості носіїв мови-донора, їх ролі та місця в соціальній інфраструктурі, економічному, культурному, науковому житті міста, від ступеня генетичної та структурної близькості мови-донора з російською мовою. Унаслідок багаторічних досліджень (1992–2014) нами встановлено, що найпоширеніше у всіх сферах і стилях комунікації представників різних етносів проявляється український компонент.

Результати дослідження переконують у тому, що різні групи української лексики запозичуються з різних причин. Цей процес відбувається як на денотативному, так і на конотативному рівнях. Так, семантична специфіка лежить в основі запозичення експресивно нейтральної безеквівалентної та фонові лексики, що увійшла до російської літературної мови. Такі одиниці називають поняття та реалії української історії, політики, державності, культури, народного побуту; одну з груп становить також український ономастикон. Ядерна сема 'український' є у денотативних макрокомпонентах значень указаних лексичних груп при вживанні по всій території України та за її межами. Напр.: *сечевик, рада; кучмизм, ляшенковец, небесная сотня; чумацтво, шинкарство; бандура, коломийка; галушки, жупан, лантух, макитра, саж* і под. (*Теперь он бродил по городу в старых чоботах Терентия* (В. Катаев). *На нём были скороходовские сандалии, надетые на карпетки* (В. Катаев). ... *Что вы думаете – по пятьсот карбованцев проигрывали; я сам знал идиотов, что даже платить платили!* (В. Жаботинский)).

Набагато більшу лексичну групу українізмів, які активно вживають в усному й письмовому російському мовленні одесити різних національностей, становлять зафіксовані нами слова, що не кодифіковані російською літературною мовою, а лише мають у ній свої міжмовні відповідники. Реалізація їх у російському мовленні України є настільки органічною, що корінне російськомовне населення часто сприймає їх не як українізм, а як одиниці просторіччя, розмовного стилю або навіть стилістично нейтральні [4 : 192–195]. Підґрунтям цих висновків є результати кількох соціолінгвістичних опитувань 1992–2011 рр., матеріали друкованих ЗМІ, радіо, телебачення, художньої літератури, мемуаристики. У цій групі українізмів є експресивно нейтральні й експресивно забарвлені слова. При вживанні цих українізмів у РМО запозичуються їх конотативні макрокомпоненти, які, як правило, не тотожні конотативним макрокомпонентам значень їх російськомовних відповідників, а мають більший набір емоційних і оцінних сем. Ці українізми називають людей, тварин, рослини, предмети побуту, господарські об'єкти, матеріали, трудові процеси, продукти харчування, астрономічні та географічні об'єкти тощо. Серед українізмів ЛСГ 'людина' є слова стилістично й експресивно нейтральні, а також із різними експресивними відтінками (*хлопец, коваль, приймак, жинка, паньч, батько, пан, панночка, варивода, гирявий, хвалько, забудько, зайда, пройда, дзюба, неслук, шибен(н)ик* і под.). Те ж можна сказати про запозичені з української мови дієслова та вербати (*выкликать, स्वाжить, вечерять, вечеря, снёдают, займаться, позычить, позычка, дыхать, задышка* і т. ін. Напр.: *Смёрз весь.*

Ей-богу. Страсть как холодно на дворе (Л. Кармен). *А теперь представьте себе – два месяца по два раза в день перед строем выкликают вашу фамилию* (М. Пойзнер)). Як правило, з певним експресивним забарвленням у російському мовленні вживають українські службові слова (*хай, нехай, та* (= рос. *да*), *аж, чи, бо, нема* і под. Напр.: *Один мальчишка сообщает другому, что в гавани на Новом молу ... лежит потёмкинский матрос, "чи убитый, чи раненый", и что туда "подалась" вся Пересыть* (К. Чуковский)), прикметники (*полохливый, файный* і под.), дієслова із семами 'пересування' (*икандыбать, блукать, тикать, (с)ховать(ся), рятовать(ся)*) і 'поведінка' (*скажётся*), іменники та прислівники, що називають одиниці виміру певного об'єму (*майно, клумак, лантух, имат, иматок, трюшки*) чи мають збірне значення (*кодло, голота, причиндалы* і т. ін. Напр.: *Стать не даёте с вашим кодлом!* (К. Паустовский)).

Коментарі інформантів свідчать про те, що лексичні українізми некодифікованої групи в російському мовленні як одеситів, так і більшості російськомовного населення України знаходяться у відношеннях синонімії з питомими лексичними одиницями. Відношення абсолютної синонімії найчастіше наявні тоді, коли на процес лексичної інтерференції впливають словотвірні чинники. У більшості таких випадків конотативні макрокомпоненти значень в українській і російській мовах тотожні. Напр.: 1) *И где это ты споймал такого молодого человека?* (В. Катаев). По-російськи правильно *сповил* або *поймал*. У мовленні одеситів ці два слова контамінують під впливом українського *спіймати*. 2) *Сидите себе на здоровье в Одессе, ходите на Дерибасовскую, дыхайте акацией* (А. Львов). Дієслово *дыхать* утворене, як і українське, без чергування задньоязикового з шиплячим; наголошеним у ньому є кореневий, а не суфіксальний голосний. *Дыхать* було в регулярному вжитку одеситів до середини 1970-х років. Сьогодні цей варіант менш регулярний, але він підтверджує нашу гіпотезу про те, що у РМО серед лексичних варіантів 'російське' / 'українське', які є абсолютними синонімами, часто обирають слово з простішою словотвірною парадигмою. На підтвердження цього положення виступає і корелят *греческий / грецкий* (від іменника *Греция*); пор. укр. *грецький* ← *Греция*. Напр.: ... *Он же как раз в октябре сдаёт свои гречские дела...* (М. Пойзнер). 3) *То же самое будет проведено в клубах, сельбудах, хатах-читальнях и кружках* (Журнал «Шквал», 1928, № 14). Продуктивність абривіації як способу творення нових слів у 1920-і роки сприяла тому, що українські складноскорочені слова, які не мали російських абривіатур-відповідників, російська мова в Україні запозичувала без калькування: *сельбуд* (= сільський дом культури) ← *сільбуд* ← *сільський будинок культури*. 4) – *Майстрачить? – спросил Гагрик, сплевывая совершенно как взрослый* (В. Катаев). *Майстрачить* – від укр. просторічного *майстрачити* (майструвати) замість рос. *мастерить*.

Тривалий час подібні українізми розцінювали як показники невисокої мовленнєвої культури мовця або того, хто пише [1 : 39]; вважали, що «включення лексичних українізмів у мовлення білінгвів зазвичай є ненавмисним, спонтанним», спричиненим відсутністю «в їхній мовленнєвій свідомості чіткого розмежування лексичних одиниць російської й української мов, що вельми часто призводить до міжмовного паронімічного слововжитку й утворення гібридних контамінованих форм» [1 : 41]. Ми лише частково погоджуємося з цим, бо висновок ґрунтується на

прикладів, які відтворюють відношення абсолютної синонімії українського та російського варіантів.

Чинниками ідеографічної (стилістичної) та відносної синонімії виступають, як правило, семантико-стилістичні відмінності російського й українського відповідників. Різний семантичний обсяг цих відповідників і різні стилістичні можливості слів зумовлюють використання у РМО українізмів, які не є абсолютними міжмовними синонімами. Пор.: 1) *А вы, гимназисты, жалкие шпак* (В. Катаев). Семантичне поле українського іменника *шпак* ширше за поле його російського відповідника *скворець*, тому що *шпаками* в XIX – I-й пол. XX ст. в Україні називали гімназистів за форму чорного кольору і неспокойний норов. Цей український шкільний арготизм, запозичений з польської (*szpak*), широко вживали у російській мові в Україні, зокрема в Одесі, як і пряме значення слова. Сьогодні цей арготизм є у лексиконі одеситів, хоча спричинений уже не кольором гімназичної уніформи, а манерою групової поведінки підлітків. 2) *Вы окончательно сказались, молодой человек? Или что?* (К. Паустовський). Прямими відповідниками українського дієслова *сказитися* у російській є *взбеситься*, *сбеситься*, але в українському просторіччі семантичне поле *сказитися*, маючи спільну зону перетину з російськими *сойти с ума*, *ошалеть*, *движутся мозгами*, *тронуться*, не містить конотативного значення образи, на відміну від своїх російських відповідників. Це, на нашу думку, спричинює часте вживання у РМО українізму *сказитися*. 3) *Шо ж вы сначала проходили в "ширину", а теперь взяли и таки стали посреди всего автобуса?! И еще с клумаками такими...* (М. Пойзнер). Повного російського відповідника слова *клумак* немає; *клумаком* в Одесі називають зазвичай м'яку сумку відносно великого розміру, але це може бути назва будь-якої ноші з обов'язковою семою 'незручне'. 4) *И куда от вас можно схватиться? Куда?* (І. Митрофанов). *Что тут будет?! Ховайтесь, люди! Ратуйтеся, люди!* (С. Поліщук). *Стали позичать деньги всякой мелюзге* (В. Жаботинський). *"Новые хозяева" и не думали собирать свое майно* (М. Пойзнер). *Жизнь – смитьё, свет – бордель, люди – аферисты* (І. Бабель). Українізми *ховаться*, *ря(а)товаться*, *позичать*, *майно*, *смитьё* поводять себе у РМО як просторічні варіанти стилістично нейтральних *прятаются*, *спасаться*, *одолжать*, *имущество* та різного за стилістичним забарвленням багатозначного *мусор*. *Ховаться*, *ря(а)товаться*, на відміну від *прятаются*, *спасаться*, мають тут сему 'некерованість процесу'. *Майно* у РМО має оцінне значення з різними негативними конотаціями, на відміну від українського слова. 5) *Смотрю, все габелки повыскакивали из отверстий котлов...* (М. Маташ). *Габеленяточко* (3 ласта проф. Т. О. Туліної 15.03.2007; так на початку 1950-х років називав її маленьку дочку сусід – шкільний учитель російської мови та літератури). *Габелками* ще у 1960-ті роки в Одесі регулярно називали неохайних підлітків лихої вдачі, на протилугу "маменькиным сыночкам" [5].

Третя група лексичних українізмів у РМО – слова спільного лексичного фонду, які мають у російській та українській мовах розбіжності у відтінках значень, функціонально-стилістичному навантаженні, частотності використання. Вплив української мови тут відчутний у тенденціях до функціонально-стилістичної нейтралізації (подібно до української) стилістично забарвлених слів і значень, до вживання не кодифікованих у літературній мові відтінків значень, до зростання

частотності використання цих слів у регіоні. Напр.: 1) *Скажу я тебе, кум, что твоя доля еще лучше; узнал бы ты, что с оругами бывает* (П. Гроссул-Толстой). *Скоморохова доля – горькая доля: / Чарка горелки, сыр на тарелке* (С. Поліщук). – *Доля* в першому прикладі вживається як стилістично і конотативно нейтральне слово, у другому – у високому стилі. 2) *...Не наколупит ли побольше мидий...?* (К. Паустовський). – Словники кваліфікують рос. *колупать* як розмовне, а укр. *колупати* – як стилістично нейтральне. У наведеному прикладі відчутна тенденція до стилістичної та конотативної нейтралізації дієслова *наколупать*. 3) *А тут с одного бока консервный комбинат – оттуда за копейки тянем томатный сок* (М. Пойзнер). У РМО слово *бок* є абсолютним синонімом слова *сторона* у значенні "бік". 68 % одеситів у 2010 р. сприймали його в цьому значенні як стандартне. У РМО поширеним є усталений зворот *под боком кого-л., чего-л.* = рос. *рядом с кем-л., с чем-л., недалеко от кого-л., чего-л.* Пор.: *...Просиживал вечерами на бульваре – под боком греческого портика...* (М. Пойзнер). *Я говорю, нет женщины под боком, так плохо-таки* (А. Львов). 4) – *Рыжий вор, – кричала она ему [Бася Грач батькові. – Є. С.] по вечерам, – рыжий вор, идите вечерять...* (І. Бабель). В українській мові *вечерять* є загальнозживаним словом, російське *вечерять* – діалектне.

У побутовому російському мовленні одеситів з різною регулярністю функціонують також такі слова третьої групи: *хата*, *хлопец*, *чертыка*, *хвороба*, *буряк*, *торба*, *кордон*, *ветрило*; *початый*, *хлонец*, *тулится*, *пыхать*, *повытереть*, *брехать*, *запроторить*, *поспешать*; *враз*, *сумно* і под. Напр.: *Сумно было в доме, гости приходили только пожилые...* (В. Жаботинський). *Между прочим кому-то пришла мысль поставить в процессию стариков, помнивших, "как закладывали Одессу"...* (К. Скальковский). *Мотя сидела в яме, заросшей будьяками* (В. Катаев).

Частотність використання димінутивів у РМО відповідає частотності вживання димінутивів усіх самостійних частин мови в українській мові, а не в російській. У середині XIX ст. М. Г. Чернишевський відзначав, що «... народна малоруська [мова. – Є. С.] ще багатша, ніж народна великоруська, за різноманітністю й уживаністю зменшувальних форм» [7: 815]. Про життєвість процесу української димінутивізації російського мовлення України на початку XX ст. свідчить дослідження О. Е. Мандельштама [3]. Тривала активність димінутивних форм у російському мовленні України спричинена, безсумнівно, впливом конотативного рівня українського мовлення, що має емоційну доміанту [2: 134-139]. Про продуктивність димінутивів у російському мовленні Одеси свідчить їх активне функціонування в художній літературі. Найчастіше у творах одеських письменників використовуються димінутиви загальних і власних іменників, що називають живу істоту, в тому числі лексико-семантичні деривати зі значенням особи. Напр.: *Прочитай же и порадуйся, душонок мой* (Й. Рабінович). *Старик пощипал языком, пошёл к выходу, остановился у порога и громко, с урёком, с угрозой сказал: – Вы! Гражданинчики!* (А. Львов). *Какая замечательная девчурочка* (В. Інбер). – *Кушайте, Сенечка...* (І. Митрофанов). Менш частотні димінутиви іменників, що називають частини тіла людини або тварини, предмети побуту, одиниці виміру, географічні об'єкти, одиниці мовлення, стан, дію, а також прикметники, що виступають у функції узгоджених означень димінутивів зазначених груп. Напр.: *У вас такая ладенькая ножка, / Она меня почти с ума*

свела (С. Донська). Я приготовил для вас фунтик чаю... (І. Бабель). Это ж еще тот райончик... (М. Пойзнер). В трамвае номер десять нескладушка (С. Донська). Хорошенькие сравненьца! (Ю. Зозуля).

Серед особливостей реалізації російської словотвірної парадигми у РМО спостерігається ряд інтерферентних рис нерегулярної дії, спричинених процесами словотвірної аналогії в умовах функціонування суржиків [4 : 208–209]:

1) для утворення абстрактних іменників можуть обиратися, за аналогією з українською мовою, суфікси *-ені/-аши-*, а не безафіксний або префіксальний спосіб (*Влюбленье двух сердец* (Журнал «Крокодил», 1911, № 35) – замість *любовь*. *Поставив Вигдорчик единицу за "шумение в классе"*, *учитель сказал...* (В. Інбер) – замість *шум*. *Преподаватели привлекают к творческому исканию всех учащих...* (Журнал «Салюты», 1922, № 1) – замість *поиску*);

2) поглиблення присвійної семантики суфікса *-ск-* і зумовлена цим тенденція до перегрупування словотвірних прикметникових суфіксів (Пор.: *Я вот, говорю, за что сел? За краденый совхозский тарантас!* (Журнал «Шквал», 1928, № 10). *Никогда не пойму феноменального свойства среднестатистического одессита "обуть" ближнего...* (В. Константинов));

3) уживання суфіксів *-ушок-*, *-ушек-* на місці *-ешок/-ешек-* в іменниках-диминутивах чоловічого роду (*гребушок, ремушок, камушек* [з розмови різних інформантів] – замість *гребешок, ремешок, камешек*);

4) зростання продуктивності наголошеного суфікса *-от-* збірних іменників у грубому просторіччі (*босота* = *босяки*; *бандота* = *бандити*; *жлобота* = *жлоб'є*, *жлобия*; *шморгота* = *гадость*; *свинота* = *свини* і под. Напр.: *Когда мы открывались, ни на ментов, ни на бандоту я не рассчитывал...* (М. Пойзнер));

5) тяжіння до продуктивного оформлення префіксом *со-* на одному з дериваційних кроків іменників сумісного значення, а префіксом *недо-* – іменників зі значенням недостатньої ознаки (*Одесские "идиёты" всё-таки отличались от своих неодесских собратьев и сосестёр* (М. Пойзнер). *Запечатлелось в памяти, как выглядел сам Катаев, как слушали его сопляжники...* (Я. Хелемський). ...Его ослепляло недоверие к недоучам и недослухам (В. Інбер));

6) підвищення продуктивності префіксів *с-* і *на-* у дієсловах (*Просит сбудить* (Журнал «Шквал», 1928, № 20) = *разбудить*. ...*Смаклеровал одному помещику молотилку* (І. Бабель). *Пёс его схватил грипп...* («Одесский юмористич. альманах», 1894, № 2) = *подхватил грипп*. *Нужно скорее идти на курсы, наспециализироваться и – за работу* (Газета «Станок», 15.03.1921). *Зачем он назвал столько народу!* (Л. Славін));

7) вживання дієслова *выглядеть* без префікса (*Как он глядит? Как я вам гляжу? Ты сегодня глядишь не совсем* (з розмов різних інформантів));

8) підвищення продуктивності у просторіччі префіксально-суфіксального способу творення якісних прислівників (*задешевле, задороже; по-быстрому, по-крепкому, по-светлому* і под. Напр.: *Можно подумать, ваши рассказы были задороже* (В. Смирнов). *Спиридонов по-быстрому сделал вид...* (В. Смирнов)).

Абсолютна більшість фразеологічних українізмів містить приховану, імпліцитну сему 'український'. Вони можуть відтворюватися у РМО повністю, лише набуваючи часткової фонетичної та граматичної обробки у процесі пристосування

до функціонування в російському мовленні. Напр.: *ловить гав* < "ловити гав" = *ловить ворон*; *байдыки бить* < "байдики бити" = *бить баклуши, бездельничать* (Тот, кто байдыки бьёт (А. Львов)); *давать хабаря / хабара* < "давати хабаря" = *давать взятку* (*Я уже два раза писарям хабари давал...* (В. Катаев)); *съехать с глузда / з глузду* < "з глузду з'їхати" = *сойти с ума* (*Может, съехал з глузду на старости* (А. Львов)); *очи повилазили* < "очі повилазили" = *не заметить, не увидет, как слепой* (*Очи у вас повилазили, что ли!* (К. Паустовський) тощо.

У фразеологізмах з лексично вираженою прихованою етнічною семою 'український' у РМО українізми можуть бути представлені компонентами, які беруть участь у творенні контамінованих російсько-українських фразеологізмів. Напр.: *абы как* = "аб'як" + *как-нибудь*; *абы какой* = "аб'який" + *какой-нибудь*; *достать из пекла* = "дістати з пекла" + "достать из-под земли" (*Я тебя, ... Зюня, из пекла достану, из гроба, но сделаю человеком* (А. Львов)); *кидать намёк* = "кидати натяк" + *бросать намёк* (*Это вы на меня кидаете намёк?* (В. Смирнов)); *ни в коем разе* = "ні в якому разі" + *ни в коем случае* (*Спросить? Ни в коем разе!* (І. Митрофанов)); *Хворобу в бок!* (М. Пойзнер) = "хворобу під ребро!" + "болячку в бок!" *Выходи, сколько вас там, на левую руку!* (В. Катаев). Під впливом українського складного прислівника *ліворуч* (рос. *слева*) тут ужито словосполучення *на левую руку* замість прислівника *влево / налево*.

У ряді фразеологічних одесизмів сему 'український' містять безеквівалентні слова, що є компонентами таких одесизмів; самі запозичені фразеологізми бувають у цілому безеквівалентними. Напр.: *Кисло в борщ* (В. Смирнов) = "всё равно // все одно". *Вкладывать весь сыр в один вареник* (М. Пойзнер) = "розповісти все одразу // рассказать всё сразу"; "викласти всі таємниці, секрети // выложить все тайны, секреты". *Помогать по хате* = "поратися в хаті" + *помогать по хозяйству* (*Побыл здесь пару недель, помогал "по хате"* (М. Пойзнер)). *Сидюк камашный* = "лідар, нероба // лодыр, бездельник" (*Обносился, как бродяжка, сидюк камашный* (Журнал «Шквал», 1928, № 6)).

При граматичному способі етнічної маркованості фразеологізмів у РМО калькується передусім граматична модель. Наприклад, контамінація семантично тожояких російського *в другой раз* і українського *іншим разом* призводить до виникнення контамінованого трансформу *другим разом* із прихованою семою 'український'. Замість знахідного відмінка з прийменником *В* тут уживають орудний безприйменниковий. (*Привет! Зайду другим разом* (І. Бабель)). *Конец концов* – морфологічний контамінант рос. *в конце концов* і укр. *кінець кінцем*. (*Но, как говорят в Одессе, "конец концов", всему приходит конец* (М. Пойзнер)).

Отже, вплив української лінгвокультури на становлення лексичної, словотвірної, фразеологічної специфіки російського міського мовлення Одеси відбувається у всіх сферах і стилях комунікації: від стандартного літературно нормованого мовлення до грубого просторіччя. Якщо основу лексичної інтерференції складають відношення ідеографічної та відносної синонімії, у мові-реципієнті виникають нові лексико-семантичні структури. Така інтерференція сприяє збагаченню мови, розширює її виразні можливості. Денотативна сема 'український' у лексичних і фразеологічних українізмах у РМО може виявлятися у різних групах запозичень експліцитно або імпліцитно; конотативні макрокомпоненти значень українських запозичень у РМО можуть бути

тотожними або нетотожними в українській мові-донорі та російській мові-реципієнті. Тотожність конотативного макрокомпонента зазвичай вказує на ненавмисне, а відсутність тотожності – на навмисне використання одеситами українізмів у російському мовленні. Останнє пов'язане з бажанням посилити емоційну й/або опіную доміную денотата або висловлювання, що містить даний денотат. Якщо ненавмисно використовується одиниця з нетотожними конотативними макрокомпонентами значення, то в російському мовленні одеситів конотативні ознаки, притаманні українському макрокомпоненту значення, як правило, замінюються ознаками конотативного макрокомпонента значення російського еквівалента даного українізму.

Різні лексичні підсистемні риси, зумовлені україномовним впливом, зустрічаються у РМО з різною частотністю. Регулярними відхиленнями від російської літературної норми є: 1) вживання у розмовному мовленні та художній літературі конотативно нейтральних і конотативно забарвлених лексичних і фразеологічних українізмів з архісемами 'людина', 'побут', 'праця', 'їжа', 'тварина', 'рослина', назв географічних і астрономічних об'єктів, номенклатурних найменувань; 2) використання українізмів з метою посилення емоційної виразності мовлення; 3) функціонально-стилістична нейтралізація слів загального лексичного фонду, стилістично нейтральних в українській, але стилістично забарвлених у російській мові; 4) висока продуктивність диминутивів в усному мовленні одеситів і художніх текстах одеського дискурсу. Нерегулярні відхилення у РМО спричинені, з одного боку, соціологичними відмінностями мовлення різних верств городян, з іншого – спільними ідіолектними рисами, для виділення яких досить невеликої кількості носіїв. Найбільш поширеними серед нерегулярних відхилень є: 1) вживання українських за походженням дієслів з архісеми 'пересування' й 'поведінка', деяких іменників і прислівників з архісемою 'міра', службових слів і вигуків; 2) продуктивність у РМО суфікса -к- при утворенні іменників жіночого роду з архісемою 'професія', суфікса -онк-/-єнк- при утворенні форми множини іменників з архісемою 'дитина'.

Фразеологічні українізми у РМО зазвичай містять приховану сему 'український'. Вони відтворюються цілком або компонентно в контамінованих російсько-українських фразеогібридах. Етнічна маркованість лексичних українізмів здійснюється у РМО лексичним, словотвірним, граматичним і екстралінгвальним способами, фразеологічних українізмів – лексичним і граматичним способами.

Література

1. Ижакевич Г. П. Русская речь в украинском языковом окружении (лексика) / Г. П. Ижакевич // Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия : проблемы лексики / [отв. ред. Г. Михайловская ; АН СССР. Ин-т русского языка]. – М.: Наука, 1985. – С. 30–42.
2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська / [відп. ред. Ю. О. Карпенко ; ОНУ ім. І. І. Мечникова]. – Одеса : Астропринт, 2001. – 341 с.
3. Мандельштам И. Э. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Э. Мандельштам // Журнал Министерства народного просвещения. – 1903. – № 7/8. – С. 27–35.

4. Степанов Е. М. Российское мовлення Одеси : монографія / [відп. ред. Ю. О. Карпенко ; ОНУ ім. І. І. Мечникова] / Е. М. Степанов. – Одеса : Астропринт, 2004. – 496 с.

5. Степанов Е. Н. Просторечные слова габелок / габелка / Е. Н. Степанов // Записки з загальної лінгвістики : зб. наук. праць. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2006. – Вип. 7. – С. 302–307.

6. Степанов Е. Н. Русская городская речь в полилингвокультурном пространстве Одессы: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.02 – русский язык / Е. Н. Степанов. – Одесса, 2013. – 595 с.

7. Чернышевский Н. Г. О словопроизводстве в русском языке / Полн. собр. соч. : в 15-ти т. / Н. Г. Чернышевский. – М.: Госиздат, 1949. – Т. 2. – С. 815–816.

Е. Н. Степанов,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра русского языка

УКРАИНСКИЙ КОМПОНЕНТ В ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РУССКОЙ РЕЧИ ОДЕССЫ

В статье определены направления и степень влияния украинского языка на лексико-фразеологическую систему русской речи Одессы, установлены место и роль украинского компонента в этническом макрокомпоненте этого идиома. Черты, обусловленные влиянием украинского языка, имеют разную частотность употребления. Регулярным является употребление украинизмов с архисемами 'человек', 'быт', 'труд', 'еда', 'животное', 'растение', названий географических и астрономических объектов, номенклатурных наименований, диминутивов. Употребляются также глаголы с архисемами 'передвижение' и 'поведение', существительные и наречия с архисемой 'мера', служебные слова, междометия. Фразеологические украинизмы воспроизводятся полностью или компонентно в контаминированных русско-украинских фразеогібридах. Этническая маркированность украинизмов осуществляется в русской речи одеситов лексическим, словообразовательным, грамматическим и экстралингвальным способами. Целью применения украинизмов часто бывает усиление эмоциональной выразительности речи.

Ключевые слова: лексическая система, фразеологизм, городская речь, русско-украинское двуязычие, украинизм, этнический макрокомпонент, Одесса.

Ie. M. Stepanov,

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Department of the Russian Language

UKRAINIAN COMPONENT IN THE LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN SPEECH OF ODESSA

The article defines the direction and degree of influence of the Ukrainian language in the lexical and phraseological system of the Russian speech in Odessa. The importance

of the Ukrainian ethnic component in the macrocomponent of this idiom was elaborated. Features, caused by the influence of the Ukrainian language, have a different frequency of use. The using of Ukrainianisms with archesemes 'man', 'life', 'work', 'food', 'animal', 'plant', of Ukrainian names of geographical and astronomical objects, the nomenclature names, the using of diminutives is regular. Ukrainian verbs with archesemes 'movement' and 'behavior', nouns and adverbs with archesemes 'measure', connecting words, interjections are used also in the Russian urban speech of Odessa. Phraseological Ukrainianisms reproduced in whole or in part in contaminated phraseological hybrids. Ethnic markedness of Ukrainianisms carried out by Odessans in the Russian speech in lexical, word-formation, grammar and extralinguistic ways. Residents of Odessa use different Ukrainianisms in the Russian language often to enhance its emotional expressiveness.

Key words: lexical system, phraseological units, urban speech, Russian-Ukrainian bilingualism, Ukrainianism, ethnic macrocomponent, Odessa.

УДК 811.161.2:81'373.611

Н. М. Хрустик,

к. філол. н., доц., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, доцент кафедри української мови;

А. П. Романченко,

к. філол. н., доц., Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, доцент кафедри української мови

АСОЦІАТИВНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ НЕОФІЦІЙНИХ НАЗВ АВТОМОБІЛІВ

У статті досліджуються особливості творення неофіційних найменувань відомих в Україні автомобілів. Акцентується увага на тих онімах, слотворчим засобом для яких виступають асоціації. Розглядається механізм деривації асоціатів. Визначаються причини появи в українській мові розмовних назв автомобілів. Також розкривається їх зв'язок з асоціативним процесом як засобом слотворення.

Ключові слова: спосіб слотворення, асоціації, асоціація як засіб слотворення, власна назва, неофіційні назви автомобілів.

У мові, зокрема в її розмовному стилі, існує чимало слів, творення яких не можна пояснити за допомогою тих способів слотворення, які прийнято виокремлювати в сучасній дериватології. Механізм творення цих лексем ґрунтується на асоціаціях, зумовлених звуковим складом або семантикою мотивувальної бази. Отже, йдеться про необхідність обґрунтування нового способу слотворення – асоціативного, слотворчим засобом для якого виступають асоціації. Неофіційні найменування автомобілів – вдячний матеріал для вивчення цього способу деривації, адже більшість з них є результатом асоціативного процесу. Цим пояснюється науковий інтерес до названої групи лексики та актуальність її

вивчення. Перші кроки, пов'язані з дослідженням цієї проблеми, зроблені у працях С. Б. Козинця, М. С. Глуховської та Н. М. Хрустик.

Мета нашої статті – розкрити механізм творення сучасних неофіційних назв автомобілів, який ґрунтується на асоціативності, і хоча б частково відповісти на питання про те, чому саме так, а не інакше вони утворюються, яку інформацію несуть. Передбачається розв'язання таких завдань: 1. розкрити специфіку творення неофіційних найменувань автомобілів, продукування яких пов'язане з асоціаціями; 2. проаналізувати причини появи цієї групи онімів, адже саме вони значною мірою зумовлюють характер творення розмовних автонайменувань; 3. простежити, як у неофіційних назвах автомобілів відображаються особливості українського етносу. **Об'єкт** вивчення – способи слотворення. **Предмет** – асоціативність як засіб творення неофіційних найменувань автомобілів. Розглянуто понад 200 розмовних назв автомобілів, зафіксованих в Інтернеті [1 – 3; 6; 7] та дібраних нами шляхом власних спостережень. Аналізуються лише ті оніми, мотивувальною базою для яких і водночас словом-стимулом виступають відповідні офіційні назви автомобілів. Написання прикладів подається згідно з їх функціонуванням у розмовному мовленні.

З'ясуємо причини виникнення неофіційних автонайменувань. Одна з них – необхідність мовної економії. Так, наприклад, для мовця значно простіше сказати *Мерс*, замість Mercedes-Benz, *Равлік* або *Равім*, замість Toyota RAV-4, *Борис*, замість Volkswagen Bora.

Більшість автонайменувань – іншомовні слова, внутрішня форма яких для носіїв української мови малозрозуміла. Окрім того, ця лексика не завжди легко пристосовується до граматичних законів мови, у яку вона потрапила. Звідси підсвідоме прагнення мовців зробити «чужу» назву «своєю», наповнити її власною етнічною інформацією. Те, що всі розряди власних назв обов'язково несуть у собі певну приховану інформацію, зокрема етнічну, неодноразово відзначав у своїх дослідженнях Ю. О. Карпенко [4]. Отже, неофіційні найменування автомобілів, наприклад, однієї з найвідоміших у світі марок Mercedes-Benz у Німеччині будуть німецькими, у США американськими, у Китаї китайськими, а в Україні – українськими. Саме тому тільки в Україні можлива така зафіксована нами назва авто цієї марки, як *Маруся*. Пор. також неофіційне найменування *Тарас* автомобіля Ford Taurus.

Прагнення актуалізувати в назві автомобіля його певні технічні особливості – ще одна причина появи неофіційних найменувань. Напр.: *Баржа* (ГАЗ-3102 «Волга»), яка має погану керуваність і маневреність через архаїчний пристрій підвіски).

Майже всі неофіційні автонайменування відзначаються експресивністю. Значна частина цих власних назв містить у своїй семантичній структурі позитивну або негативну конотацію, що пояснюється прагненням мовців виразити своє ставлення до автомобіля певної марки в його назві, особливо, якщо йдеться про власне авто або ж про професійну діяльність, пов'язану з автомобілями. Водночас через назви автомобілів передається відповідне ставлення до власників авто певних марок або ж тих, хто ними користується. Суб'єктивне ставлення може виражатися семантикою розмовного найменування. Напр.: *Альфоне* (Alfa Romeo),